

Prof. Dr. Hakif Bajrami

**MIZORITË SERBE NË RUGOVË, PLAVË E GUCI KANË
QENË TË PROGRAMUARA NË MËNYRË QË TË NDODHË
“TOPLICA 2”**

Shkurtore

Kur ndodhën mizoritë në Rugovë, Plavë, Guci e gjetiu nëpër Kosovë, definicioni për gjenocidin më 1919, nuk ishte i njohur zyrtarisht. Por, mizoritë serbe nuk kanë dallim nga ato që Mbretëria e Serbisë i bëri gjatë viteve 1912-1914, sepse ishte i njëjti okupator. Të njëjtat metoda dhe synime shfarosëse i kishte Serbia edhe pas Luftës së Parë Botërore. Kjo mizori dallohet nga gjenocidi klasik konceptual që bëri Principata e Serbisë më 1877-1878 në sanxhakun e Nishit ndaj shqiptarëve, ku nuk mbeti shqiptar i gjallë. Lidhur me këtë, edhe në rastin e parë (gjenocidi ndaj shqiptarëve më 1877-1878 në sanxhakun e Nishit), edhe në rastin e dytë (mizoritë më 1919 nëpër tërë Kosovën) e që është bërë në rend të parë në Krahinën e Rugovës, Plavës dhe Gucisë sidomos, (edhe në 14 krahina të tjera lokale) kanë pasur për qëllim shfarosjen e shqiptarëve dhe kolonizimin e atyre krahinave me sllavë.

Fjalë çelësa: Serbia, Mali i Zi, Rugova, Plava, Gucia, Masakra.

Programet në të cilat është mbështetur makineria ushtarake, politike dhe kishtarë serbiane, si dhe “iniciativa private serbe”, nuk ishin të reja më 1919 në tragjedinë e Rugovës. Ato skenrae (Porgrame) janë përgatitë me dekada nga ushria, qeveria dhe kisha serbe, por janë ndihmuar finasialisht dhe ushtrakisht edhe nga fallangakryqzatë evropiane.¹⁷⁸ Makineria politike, ushtarke dhe kishtarë serbe mbështetej

¹⁷⁸ Arkivi i Serbisë, Programi i Millutin Garashaninit, Prosirenje uticaja Srbije na Kosovu i u Makedoniju 1885).

në këto programe: VukStefanoviqKaraxhiq, Serbët të gjithë dhe gjithkund (Srbisvi I svuda) 1836; Ilija Garashanin, Naçertania 1844; Prota Mateja Nenadoviq, Depërtimi në det (Prodor na more 1881). Sidomos me Marrëveshjen sekrete ndërmjet Austro-Hungarisë dhe Serbisë më 28 VI 1881, Beogradi dhe Vjena u pajtuan që: “Serbia mos të përzihet për t’u zgjëruar kah Bosnja dhe Hercegovina, kurse Vjena do ta ndihmojë Serbinë të zgjërohet kah Jugu (Kah Vilajetit i Kosovës, neni 9 i Konventës), të cilin me ndihmën e fallangës krishtere evropiane Serbia e okupoj në tetor të vitit 1912.”¹⁷⁹ Nikolla Stojanoviq, Deri në shfarosje të juaj ose tonën (Do istrage vashe ilinashe) 1902, do të konstruktohet si plan gjenocidalsërbian në fillim të shekullit XX. E në bazë të programeve që u cekën më lartë, NikollaPashiq, do ta konstruktoj planin: “Çka do Serbia” (ShtahoçeSrbija) më 1910, duke i shpalosë ambicjen e okupimit të Vilajetit Kosovës, për ta vënë në rend pastaj okupimin e Shqipërisë Bregdetare, e për ta realizuar Serbia synimin për dalje në det.¹⁸⁰

Për ta trasuar rreshtimin imperialsitserbian, Vlladan Gjorgjeviq, do ta shkruaj një “obligim” për Qeverinë mbretërore serbe me titull: “Udhëzimi për punë me Shqiptarë” (Uputrada sa Aranautima) 1910). Me këtë “udhëzim” qarqet politike dhe kishtare serbe rreshtoheshin t’i ndihmojnë shqiptarët të ngritën në kryengritje kundër osmanëve. Mirëpo, nëse “arnautët po forcohen, atëherë duhet ndalet ndihma dhe të forcohet miqësia me Stambollin. E kur të lodhën në luftimet e ndërsiella shqiptarët dhe turqit, atëherë duhet sulmuar të dy palët, por në rend të parë lufta jonë (serbe) duhet të ketë qendrim anti arnautë”.¹⁸¹

Në vijim, Jovan Cvijiq, si detyrë kishtare dhe shtetërore do t’ia palsojë qeverisë studimin etniko strategjik me titull: “Çështja e Shqipërisë Veriore (Pitanje Severne Albanije)”. Ky studim është sistemuar në dy rrafshë. Në rrafshin e parë shtronte obligime se sa më

¹⁷⁹Prvi Balkanski Rat, knjiga prva, Beograd 1969, f. 182/85; Leo Ferindlling, Golgota Shqiptare, Wienë 1913, tërë borshura; Lazër Mjeda, Kosova në Vargoj gjaku 1913; Lav Trocki, Makineria vrasare ortodokse serbe 1913.

¹⁸⁰ AVIIB. P. 4/3. K. 26/ Lufta Ballkanike, Operacionet e Tri armateve serbe dhe mercenarët evropian si instruktor (614 oficerë të lartë, sa që oficeri gjerman argumentohet se ka komanduar në Kuamnövë më 1912).

¹⁸¹DASIP B, Libri: Diplomatska prepiska Kraljevine Srbije, Libri për vitin 1912, dok. i botuar aty.

shumë shqiptarë të shpërngulën në Anadoll; dhe së dyti, mos të okupojmë tërë tokën shqiptare, por të mbetet një pjesë në viset veriore për më vonë. Në vijim i njeiti do të elaborojë obligimet e ushtrisë serbe me titull: “Zgjërimi territorial i Serbisë (TeritorialnoshirenjeSrbije) 1913-1919, duke i kryer tri detyra: Së pari fshatrat shqiptare duhet granatuar në mënyrë që popullsia nga ato lokalitete të arratisën, ashtu si janë arratisë nga Toplica më 1877-1878.”¹⁸²

Pas Luftës së Parë Botërore, Stojan Protiq (Balkanikus), do të përpiloi një program, në bazë të të cilit do të kryhën të gjitha mizoritë, sidomos në ish-Vilajetin e Kosovës. Gjithnjë në bazë të dokuenteve të kohës, mizoritë e para do t’i fillon Kosta Peçanci në Krahinën e Rugovës, për të vazhduar në Plavë, Guci, e tutje nepër Rrafshin e Dukagjinit me titull: “Problemi shqiptar”, (Albanskiproblem) 1920. Me këtë program, ajo pjesë e popullsisë që do të mbetej me të gjitha mjetet, thuhet aty, duhet të konvertohet në religjionin “pravosllavë”.¹⁸³

Mizoritë serbe në Rugovë, Plavë e Guci i organizoi Stojan Protiqi, me pëlqimin e Aleksandër Karagjorgjeviqit. Ato mizori filluan në Rugovë, sepse popullsia e kësaj treve ishte e përkushtuar që mos të lëvizë nga trojet stërgjyshore. E vërteta, mizoritë së pari filluan në qytetin e Pejës, duke internuar disa familje edhe në Kampin e Përqendrimit në Nish (aty u grumbulluan 604 familje nga tërë Kosova, dok. në AJ S. 14/102/7/19/21). Internimi i familjeve shqiptare u bë me qëllim që populli të grumbullohet nëpër male, sidomos në Rugovë dhe atje duke grantuar, çdo lokalitet, pa asnjë përmbajtje të përsëritet “Toplica e Dytë”.¹⁸⁴

Në Qarkun e Pejës sëpari më 7 shkurt 1919 do të fillojnë luftimet e popullit të paarmatosur dhe ushtrisë okupatore serbe, së cilës i ndihmonin 16 oficerë të lartë francez si dhe dy qeta bellogardistësh rus, të cilët ishin arratisë nga Rusia. Lidhur me këtë, më 12 shkurt 1919, një Delegacion special i drejtuar nga Kosta Peqanci dhe Punisha Raçiçi, ku ishte një oficer francez, dy oficer anglez dhe tre oficer rus do të provojnë

¹⁸² AS. Fondi: “V.Gjorgjeviq” nga vitit 1919. K 7/8/19).

¹⁸³ Hakif Bajrami, Mizoritë serbe në Kosovës, Prishtinë, 2020.

¹⁸⁴ Stojan Protiq, Arsyetimi para Mëkëmbësit Aleksander, në fillim të vitit 1919 në AJ. S 74. (Pallati mbretëror), K. 82/19-Programi i konverimit dhe spastrimit, kinse po çarmatoset popullsia e armatosur, nga austriakët, 15 janar 1919).

që me tradhti ta përvetësojnë parinë politike shqiptare të përfaqësuar nga tre drejtues të Krahinës së Rugovës dhe dy të Qarkut të Pejës. Sipas dokumenteve Delegacioni “serbo-ndërkombëtar”, u përpoq që t’i armiqsoipërfaqësuesit e Pejës me ata të Rugovës. Me që shqiptarët nuk shfaqën asnjë shenjë se janë të hasmuar në mes veti, me propozimin e oficerit francez, shqiptarëve iu lëshua një urdhër-ultimatum: “Që për **pesë** ditë t’i dorzojnë armet, në të kundërtën do të sulmohen me të gjitha mjetet që i disponon ushtria e Kralitserbian”.¹⁸⁵

Për shkak se popullsia e Qarkut të Pejës nga qyteti dhe katundet, sidomos Krahina e Rugovës, nuk treguan asnjë përlësi ndaj ushtrisë së Kral Petrit, më 15-16 shkurt 1919, ushtria dhe xhandarmëria kaluan Grykën e Bistricës së Pejës dhe filluan frontalisht ta sulmojnë me armë të rënda tërë krahinën e Rugovës. Sipas dokumenteve të kohës do të sulmohen këto katunde: Lëvosha, Shtupeqi i Vogël, Llazi, Nilajt, Kalaja, Nënkalaja, Shtupeqi i Madh, Malajt, Drelajt, Kuçishta, Haxhajt, Dukavia, Hokajt, Ujmira, Nikajt, Bogajt, Shreli, Gjellaj, Picaj, Cigaj, Fierza, Radecaj. Me që për tri ditë rresht Krahina e Rugovës do të granatohet (18-20 shkurt), më 20 shkurt 1919, do të filloi punën i ashtuquajturi “PREKI SUD” (Gjyqi i Vdekjes). Në këto rretahanaseicili ushtarë dhe xhandar, kishte të drejtë ta vras çdo civil shqiptarë pa marrë para sysh moshën, gjininë, apo vendbanimin. Në urdhër, thuhet tekstualisht: “Vendi duhet të mbetet i shkretë sikurse Toplica në dhjetor 1877”.¹⁸⁶

Me që armet për të rrezistuar popullit i mungonin, ata që i shpëtuan ployës granatimit, do të i nënshtrohen në vijim therjes dhe hedhjes së kufomave nëpër gremina.¹⁸⁷ Në pesë letra të ushtrisë serbian, që janë sekuestruar nga Sherbimi kontraintformativ i ushtrisë, e të cilat kanë gjetë vend në arkivë, thuhet tekstualisht: “ Letrat e ushtarëve janë trishtuese. Ata i informojnë familjet e veta nëpër Serbi, se si “janë të

¹⁸⁵ AVIIB P. 4/3. K.619/19-Oficerët aleatë kuvendojnë me parinë politike shqiptare në Pejë).

¹⁸⁶ 10. AVIIB P. 4/3-Ulloga i zadatak prekog Suda za Okrug Peç, 20 februar 1919, Shtabi i Armatës Tretë, Shkup.

¹⁸⁷ AJ. Centralni Pres Byro, Jedan radikalski izvestaj sa potpisom Arçibad Rajs-gazetar zvicran, që në bazë të animit proserb, mori shtetësinën e Mbretërisë SKS dhe jetoi në te deri më 1928, kur e la një testament se: “Populli serbian është i degjenuar, ndërsa tregtarët serbian, njerëz me moral të brejtur; Dokumnti është i botuar më 1989 në Lublanë).

detyruar ta varsin nënën para fëmijëve, babën para vajazave, kryeplakun para popullit, ndërsa populli është i denuar me vdekje!”¹⁸⁸

Po në të njëjtën dosje të ushtrisë, thuhet se: “Oficerët e disa shteteve nga Evropa shquhen për indiferencë kur i vrejne kufomat e shqiptarëve të coptuara nga granatat. Ndërsa, oficerëve bellogardist rus, në këto rrethana, u krijohet përshtyëja se pas kësaj lufte nuk kanë ku të kthehen, parandaj e kemi gjetë vlerën ekuivalente që ata e kërkojnë pasi që të paqësohej Kosova: “Të u jipet tokë në Kosovë, sepse duan të serbizohen dhe të jetojnë në tokën e tyre me bekimin e Shën Savës”¹⁸⁹

Gjithnjë sipas dokumenteve sllave dhe franceze, Punisha Raçiçi dhe Kosta Peqanci u kishin lëshuar parisë Rugovës një ultimatium që asnjë armë nuk lejohet të mbetet në duart e popullit. Po, përgjegjja e parisë shqiptare ishte se “Armë nuk kemi”. Atëherë, për ta gjetur shkasin, do të përhapin një lajmë të rremë se: “tre ushtarë serbë që kishin devijuar rrugën ishin vrarë nga bandat e malit, e që duhej të ishin shqiptarët që drejtohen nga Komiteti “Mbrotja Kombëtare e Kosovës”, me seli në Shkodër”¹⁹⁰. Pra duhej të krijohej preteksti dhe ushtria të hudhët në hakmarrje. Në këtë krematorium që e ndermori ushtria dhe xhandarmëria serbe për ta shfarosë Krahinën e Rugovës, e që është prezantuar me emra dhe mbiemra në publikimin e “Klubit Intelktualëve të Rugovës si libër i veçant më 2020, me titull “Mizoritë serbe kundër shqiptarëve në Kosovës, me theks të veçant në Rugovë, Plavë e Guci”, ngjarjës targjike jo vetëm në këtë trevë, por në tërë Kosovën kryengritëse i është dhuruar një argument, se çdo rezistencë shqiptare ka qenë e drejtë, sepse kryengritja shqiptare e mbronte familjen dhe kombin në përgjithësi.¹⁹¹

Mizoritë mbi popullsinë e Rugovës do t'i ndërmarrin, sipas dokumenteve serbe, dy batalione nga i ashtuquajturi “Divizioni jugosllav”. Në shtabin komandues të këtij divizioni ishin edhe disa oficerë francezë, bellorus dhe anglezë. Ata ishin në njësitet e topave si profesionistë, për t' i drejtuar jo vetëm oficerët mizorë serb, por edhe civilët e Velikës dhe Shekullarit, të cilët si malazezë, kishin ambicje që ta sllavizojnë Plavën, Gucinë dhe Rugovën sikurse bashkëvendasit e tyre që

¹⁸⁸ Po aty, Letrat e komentuar në Shtabin e U. në Shkup, më 26 shkurt 1919.

¹⁸⁹ AVIIB. P. 4/3. K. 619-dok. speciale nga Qarku i Pejës, 23-28 shkurt 1919.

¹⁹⁰ AVIIB. K. 31/b 28 II 1919/19. F. 1-7.

¹⁹¹ Hakif Bajrami, Mizoritë serbe në Kosovë, Prishtinë 2020, f. 27.

e kolonizimit Toplicën nga vitet 1879 e deri më 1897. Në dokumente theksohet se së pari katundet grantoheshin, e pastaj “Leteçivodët” e Kosta Peçancit dhe Punisha Raçiqit “hudhëshin në gjueti duke therr njerëz nëpër shtëpia, rrugë dhe kudo që hasej ndonjë person që nuk është i fares sllave”.¹⁹² Dokumentet e Shtabit të Armatës Tretë serbe me seli në Shkup, prezantojnë se në Qarkun e Pejës për ta paqësuar popullsinë kryengritse arnautë ishin 4000 ushtarë, dhe 112 oficerë në niveleve të ndryshme. Prej tyre 41 ishin mercenarë francezë dhe 11 ishin bjellogardistë nga Rusia.¹⁹³ Të dhënat e detajuara të mizorive në Rugovë, Plavë dhe Guci i ka grumbulluar Komiteti “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës”. Dokumentet që i nënshkruajnë si publikim special Prof. Bedri Pejani, Dr. Kol Batzi, Dr. Asaf Tchami, me titull: “Pourles Comite de Albanaisirredents”, dërguar Lidhjesë Kombeve në Gjenevë, faktohet se 844 persona janë masakruar në Krahinën e Rugovës, 344 në Plavë e Guci.¹⁹⁴

Përkundër mizorive serbe ndaj popullsisë shqiptare, lufta e popullit shqiptar për çlirim, e drejtuar

nga Komiteti “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës” vazhdon. Lidhur me këtë deri sa Azem Galica ishte në Shkodër, Kryesia e Komitetit “MKK” i themeloi shtabet kryengritëse për çlirim kombëtar, me këtë përbërje: Personaliteti që do ta drejton tërë aktivitetin ushtarak të “çetës kryengritëse shqiptare në tokat e robnueme” u caktua Kolonel Ibrahim Gjakova (antar i Komitetit); personalitet që do ta sistemojë tërë propagandën politike të Kryengritjës shqiptare brenda “tokave të robnueme si dhe jashtë, nëpër Evropë”, u caktua të jetë Prof. Bedri Pejani-Babushi (historian dhe publicist). Lidhur me këtë për Qarkun e Pejës në Shtabin Kryengritës ishin këto personalitete: Keri i Sadri Bardhit, prijës i Krahinës së Rugovës. Për ndihmës të tij u caktuan: Sali

¹⁹² 16. AVIIB. P. 4/3. K. 92/19-Razoruzanje Rugova, Dosje speciale, jnar – mart 1919.

¹⁹³ AVIIB. P. 4/3. “Jugoslovenska divizija i njegova misia na Kosovsku Divizisku Oblasta, Rexhimet Peç” 1919/1920.

¹⁹⁴ Arkivi i Shqipërisë, Fondi: Komiteti Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës (KMKK), publikimi i Bedri Pejani, Kol Bacit dhe Asaf Çamit, Raport detal në frëngjisht; Dokumneti është botuar i plotë në publikimin: Hakif Bajrami, Mizoritë serbe kundër shqiptarëve në Kosovë, Rugova, Plava e Gucia në gërmadha 1918-1921, Prishtinë 2020. Botues: “Klubi i intelektualëve të Rugovës”).

Rama, Sadik Gera, Mal Bajrami, Gjon Taranca, Beqir Rexha, Ramë Alija. Këto personalitete ishin të obliguara të mabjnë lidhje politike dhe ushtarake me Bajram Currin nga nahia e Gjakovës, Mulla Agan Kojën e Plavë Gucisë dhe Jusuf Mehaniqin e Pazarit Ri. Për çdo tre muaj shtabet e zonave kryengritëse, pra edhe ky i Qarkut Pejës, ishin të obliguar që përmes Azem Bejtë Galicës dhe Hasan Prishinës ta informojnë Komitetin e Kosovës me seli në Shkodër. Personalitet që duhej të kujdesej për ngritje të moralit të kryengritjës, duke i ckatuar personalitetet përgjegjës nepër çdo Qark u caktuan të jenë: Hysni Curri dhe Halim Gostivari. Personaliteti që do të kujdesej për çështje finasiare në Qarkun e Pejës ishin : Beqir Rexha dhe Bajram Daklani.¹⁹⁵ Personaliteti që duhej të ishte një lidhje “ilegale” në mes Komiteti Kosovës dhe Xhmijetit (Bashkimit me seli në Shkup) unanimisht ishte zgjedhë me pëlqimin e tij Aqif Blyta (koloneli, shok shkolle i Ibrahim Gjakovës).

Më poshtë po prezantojmë letrën e panjohur të Prof.Bedri Pejanit për Beqir Rexhën:“Zotni Ukë Paloka, po ju bëj disa porosi me këtë letër dhe shumë ju lutëm Juve që të m`i kryeni ashtu si i keni krye shumë punë tjera.Ju kërkoh që të merresh vesh me Beqir Rexhëndhe thuej Beqirit, që sa mundesh t`i tubosh disa njerëz dhe të m`idërgoish në këtë anë në Shipni, sespe kemi nevojë për disa të rijë. Ata njerëz që i kërkoh Serbia për ushtri më lajmëroni që të vijnë në Shqipni, dhe do ta kenë rrogën 4 napolona në muaj, veshën dhe ushqimin. Edhe herën e parë këtë ta kam thënë. E përsëris se asht punë jetike për kombin. Nuk do ta zgjas më tepër, por ju lutem juve që të ma kryeni këtë porosi, sepse ne kemi shpresë se shumë shpejtë do t`i kthejmë të gjithë në cilsinë e kreshnikëve të Azem Galicës, në ato anë.Zotni Ukë Paloka-Gjoni në Glllogjan, ta dish shumë mirë se keni krye shumë punë dhe gëzoni simpati nepër të gjithë Shipninë, dhe nëse dhëntë Zoti, të vij atje, ta dish se do të jesh i falenderuem deri sa të jesh gjallë.Unë po nisem për Tiranë, sepse kemi një tubim dhe më lajmëro me shkrim në mënyrë që kur të kthehem në Shkodër, do t`ju shkruaj shumë shpejt.Shumë Ju respekton dhe ju asht falënderues nga zemra Miku jues Bedri beg Peja.

Më 8 IX 1920, Shkodër

¹⁹⁵ Arkivi i KMKK: Struktura e organizimit dhe veprimit të Komitetit Kosovës, dorëshkrim origjinal i Porf Zekeria Rexhës 1964.

Prof. Dr. Hakif Bajrami

**SERBIAN ATROCITIES IN RUGOVA, PLAVA AND GUCIA
WERE PLANNED IN ORDER FOR “TOPLICA 2” TO OCCUR**

That the population of Peja District and the entire Continental Albania were placed in front of the Serbian occupying fire, is indicated by a letter from Ragip Kaja Begolli, sent to the Kosova Committee. We are providing only the first part from that letter: “We, Muslims (Albanians) are experiencing the gravest misery and our hearts are bleeding as we are writing this letter. The greatest desire, the biggest request from us addressing to you is with the purpose for you to help and rescue us from these crimes which we are suffering...”. The letter was written on 23 January 1919, so, a month before Serbian atrocities started in Rugova. We also need to say that the crematorium that was being prepared for Albanians in Kosovo was according a program. Serbia has worked at all times in this programming, between the two world wars and beyond. The Serbian politics, led by Nikola Pasic, in its program included the Serbian territorial expansion and conversion manifested in four “S” letters: (Samo sloga Srbiju spasava). And for the Albanians, the Serbian politics had listed four letters: “SH” (Sh-përonësim - Expropriation, Sh-përngulje - Migration, Sh-farosje - Extermination of Sh-qiptarëve - Albanians). There are 35 Serbian programs that pervade this scenario, from 1836 until 1999, for extermination of Albanians in Kosovo, in order to come up with “C” plan, which intended the occupation of coastal Albania. Documents of the Headquarters of the third Serbian Army in Skopje present that in the District of Peja for cleansing the population of the area, 4000 soldiers, and 112 officers at different levels were engaged. Of them, 41 were French mercenaries, and 11 were Bijelo Guards from Russia.¹⁹⁶ Detailed data of atrocities in Rugova, Plava and Gucia gathered by the Committee of “National Defense of Kosovo”. Documents that are signed as special publication by Prof. Dr. Bedri Pejani, Dr. Kol Batzi, Dr. Assaf Tchami, entitled: “Pour les Comite de Albanais irredents”, sent to the League of Nations in

¹⁹⁶ AVIIB. P. 4/3. “Jugoslovenska divizija i njegova misija na Kosovsku divizijsku obllast, Regimenet Pec” 1919/1920.

Geneva, providing facts that 844 persons were massacred in Rugova province, 344 in Plava and Guci.¹⁹⁷

Burimet dhe bibliografia

a) Burimetarkivore

- Arkivi Qendror Shtetëror, Fondi: Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës (KMCK).
- Arkivi i Serbisë, Programi i Millutin Garashaninit, Proširenje uticaja Srbije na Kosovu i u Makedoniju 1885
- AVIIB. P. 4/3. K. 26.
- AS. Fondi: “V.Gjorgjeviq” nga viti 1919. K 7/8/19).
- AVIIB P. 4/3. K.619/19.
- AVIIB P. 4/3-Ulloga i zadatakprekogSuda za OkrugPeć, 20 februar 1919, Shtabi i Armatës së Tretë, Shkup.
- AVIIB. P. 4/3. K. 619-dok. Special ngaQarku i Pejës, 23-28 shkurt 1919.
- AVIIB. K. 31/b 28 II 1919/19.
- AVIIB. P. 4/3. K. 92/19-Razoružanje Rugova, Dosje speciale, jnar – mart 1919.
- AVIIB. P. 4/3. “Jugoslovenska divizija i njegova misija na Kosovsku Diviziska Obllast, RexhimentPeć” 1919/1920.

d) Bibliografia

- Bajrami, Hakif (2020). *Mizoritë serbe në Kosovë*, Klubi i Intelktualëve i Rugovës, Prishtinë.
- Bajrami, Haki f (2019)*Murat Xhakja*,Faik Konica, Prishtinë.
- Dasip B. (1912). *Diplomatska prepiska Kraljevine Srbije*.

¹⁹⁷The Archive of Albania, the Fund: National Defense Committee of Kosovo (NDCK), publication of Bedri Pejani, Kol Baci and Asaf Çami, in French detailed Report; the document is fully published in the publication: Hakif Bajrami, Serbian atrocities against Albanians in Kosovo, Rugova, Plava of Gucia in the ruins 1918-1921, Prishtina 2020. Publisher: Rugova Intellectuals Club).

-
- Frindling, Le o (1913). *Golgota shqiptare*, Wienë.
 - Mjeda, Lazë r (1913). *Kosova në Vargoj gjaku*.
 - *Prvi ballkanski rat* (1969). knjiga prva, Beograd 1969.
 - Trock i, Lav (1913). *Makineria vrastare ortodokse serbe*.